

KAPİTALİST EMEK SÜRECİNDE DENETİM

Erkan AYDOĞANOĞLU
Dr., Eğitim-Sen Eğitim Uzmanı

Giriş

Kapitalist emek sürecinde daha fazla artı değer elde etmek için emeğin bütünsel denetimi ve sermaye birikiminin istikrarına zarar verecek her türlü istenmeyen davranışın (bireysel ya da kolektif) engellenmesi ya da üretim sürecindeki etkisinin en aza indirilmesi gerekmektedir. Bunu sağlayan en önemli mekanizma ise kapitalist denetim uygulamaları olmuştur.

Fabrika, atölye vb. işyerlerinde yaşanan emek denetiminin işçiler üzerindeki etkileri emek süreci tartışmalarında önemli bir yere sahiptir. Bu etkiyi belirleyen içsel ve dışsal çok sayıda neden sayılabilir. Üretim ve yönetim biçimlerinde yıllar içinde yaşanan değişiklikler, teknolojik gelişme ile birlikte emek denetimi üzerinde de etkili olmuştur.

Kapitalist gelişmenin ilk yıllarından bu yana hem üretim sürecinde hem de genel olarak toplumsal ilişkilerde belirleyici bir rol oynayan denetim işinin gerçek anlamını kazandığı alan kapitalist emek süreci olmuştur. Başlarda oldukça basit ve belirgin olan denetim ve gözetim işi, kapitalist üretim ilişkileri ve emek sürecinin gelişmesi ile birlikte daha da artmış, giderek daha karmaşık hale gelmeye başlamıştır.

Fabrika ile birlikte toplumsal yaşamda büyük bir dönüşüm yaşanmış ve bu da denetim ve gözetimin önemine ilişkin yeni açılımlar sunmuştur.¹ Bu alanda çalışmalar yapan birçok yazarın da vurguladığı gibi (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10) kapitalist toplumun merkezi olan fabrika ve işyerlerinde verimliliğin artışı, işçilerin düzenli olarak denetlenmeleri ve gözetlenmeleri ile yakından ilişkilidir.

Denetimin boyutlarının, etkilerinin ve hangi mantığa dayanarak yapıldığının anlaşılması,² kuşkusuz fabrika sisteminin çok yönlü değerlendirilmesi ile mümkündür. Bu noktada yapılacak değerlendirmelerde, denetim ve gözetimi belirleyen makineler, işbölümü ve teknolojinin yanında, zamanın ve mekânın denetimini³ de dikkate almak gerekir.

Sermayenin yönetiminden kaynaklanan denetim ile emek süreci üzerindeki ve işin yürümesinden kaynaklanan denetim birbirinden ayrı değerlendirilmelidir. Çünkü işin denetimi ile çalışanların denetimi ayrı ve farklı şeylerdir. Her ikisinin temelinde de üretim maliyetlerinin en aza indirilmesi, dolayısıyla kar oranlarının artırılması yer alırken, örneğin işçi sağlığı ve iş güvenliği tedbirleri, özellikle Türkiye gibi ülkelerde önemli bir maliyet unsuru olarak görüldüğünden hep geri plana itilmiştir. Emek sürecinde işçilerin denetimi söz konusu olduğunda öncelikli olan işçinin sağlığı ya da güvenliği değildir. Bu noktada önemli olan tek başına denetimin varlığı değil, onun hangi amaçla ve nasıl kullanıldığıdır.

Emek Denetim Biçimleri

Kapitalizmin gelişimi sürecinde, tarihsel ve konjonktürel olarak uygulanmış farklı denetim biçimlerini görmek mümkündür. Tarihsel olarak bakıldığında kapitalist denetimin hiçbir zaman sadece görüldüğü gibi yaşanmadığı, bu anlamda emek sürecinin denetiminin sanıldığı gibi basit olmadığı görülecektir.

Friedman (4 ve 11), denetimin doğrudan ve dolaylı biçimleriyle, işçilerin denetime direniş şekilleri üzerinde yoğunlaşırken, Burawoy (5, 6, 12) üretim ilişkileri ve rızanın üretimi ve yeniden üretiminin yanı sıra, bunların siyasal-ideolojik etkileri üzerinde durmuştur. Emek sürecinin üretimin siyasal ve ideolojik boyutuyla birlikte ele alınması, emek rejimleri ile sınıf mücadelesi biçimleri arasında doğrudan bir ilişkinin kurulmasını sağlamaktadır. Edwards ise (7), sermaye tarafından

farklı denetim biçimlerini tarihsel dönemler itibarıyla açıklamaya çalışmıştır. Edwards'ın dönemleştirmesine göre sırasıyla, öncelikle 19. yüzyıldan itibaren basit, doğrudan denetim uygulanmış, 20. yüzyıl başlarında denetim yeni biçimler kazanmaya başlamıştır. 1900'lü yılların başında Taylorizm ile birlikte etkisini arttı-

Emek sürecinde işçilerin denetimi söz konusu olduğunda öncelikli olan işçinin sağlığı ya da güvenliği değildir.

ran teknik denetimi; İkinci Dünya Savaşı sonrasında bürokratik denetim ve diğerleri izlemiştir.

Herhangi bir denetim sistemi, işçilerin farklı faaliyetleriyle yönetimin farklı pratiklerinin karmaşık bileşenlerinden oluşur. Ancak aralarındaki farklılıklara rağmen, kapitalizmin tarihi boyunca görülen tüm denetim biçimleri, en azından ortaya çıkış nedeni ve amaç noktasında ortaklaştığı için, bunları birbirinden ayırmak ve kesin olarak sınırlarını çizmek zordur. Nitekim amaç aynı olmasına karşın, emek sürecinin sermaye tarafından denetlenmesinde bugüne kadar farklı uygulamalar yaşandığı bilinmektedir. Bu nedenle sorunu bir bütün olarak kavrayabilmek için denetimi tek bir biçim ya da boyutta değerlendirmekten özellikle kaçınmak gerekir. Çeşitli yazarlar tarafından farklı adlandırmalarla açıklanan denetim biçimlerini, aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları da dikkate alarak sınıflandırmak ve değerlendirmek mümkündür.

Basit/Despotik Denetim

Kapitalistin kârını en üst düzeye çıkarması, ancak emeğin sermayenin kesin olarak denetimi altına girmesiyle, dolayısıyla emek sürecinin parçalanmasıyla mümkün hale gelmiştir. Kapitalist üretimin ilk yıllarında basitleştirilmiş işlemlerle gerçekleştirilmesi, uygulanan denetimin de basit olmasını sağlamıştır. Basit denetim, rekabetçi kapitalizmin geçerli olduğu 19. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu dönemdeki fabrikaların, daha karmaşık yönetim yapıları oluşturmak için yatırım yapacak kaynakları sınırlıdır. Genellikle az sayıda ustabaşı ya da yönetici grubuyla birlikte tek bir girişimcinin yönettiği bu fabrikalarda patronlar, aynı zamanda bedenleniş işyerinde çalışır durumdadır. Patronlar, işçileri teşvik etmek, gözdağı vermek, tehdit etmek, iyi performanslarını ödüllendirmek, işe almak ve işten çıkarmak, kendisine ve işine sadık işçileri kayırmak için emek sürecine müdahale etmiş ve bunları yaparken genellikle birer despot gibi davranmışlardır.

Denetimin kapitalist uygulaması ile kapitalistlerin işçiler üzerindeki zorbalığı emek sürecinde iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle zorbalık kapitalist üretim sürecine sadece içsel olmakla kalmamış, koşullara göre ister en kaba, ister inceltilmiş biçimleriyle olsun, işçiler üzerindeki baskı ve

tahakküm kapitalizmin değişmez karakterini oluşturmuştur. Nitekim rekabetçi kapitalizm döneminde emek örgütlenmesi ve emek sürecinde denetim uygulamalarının basit olduğu kadar despotik, baskıcı karakteri dikkat çekmektedir.

Makineleşmeyle birlikte sermaye sahipleri, işçiden makinelerin başında çalıştıracağı zamanı satın alır hale gelmiş, bu süreçte emeğin nasıl kullanılacağı tamamen sermaye sahibine kalmıştır. Bu nedenle makineleri kullanan işçilerin hareket alanı daralmış, işçilerin konumu sadece makinelerin kendilerine sunduğu olanaklar ile sınırlı kalmıştır. Foucault'ya göre (13) ekonomik sömürü, emek gücü ile emeğin ürününü birbirinden nasıl ayırıyorsa, disipline dayalı baskı da bedende, artırılmış bir yatkinlik ile büyüyen bir egemenlik arasındaki zorlayıcı bağı o şekilde kurmaktadır. Edwards ise, işyerinde emek sürecinin denetimini, üç ögeyin uyumlu işlemesine bağlamaktadır: İşçiye talimat verme (direction), işçinin faaliyetlerini değerlendirme (evaluation), işçiyi disipline etme (discipline) ve bunun için ödül ya da cezalandırma yöntemlerine başvurma⁴ (7).

Burawoy (6), kapitalizmin farklı tarihsel dönemlerinde farklı denetim mekanizmalarının ortaya çıktığını savunmaktadır. Ona göre, kapitalizmin gelişim sürecinin hızlandığı 19. yüzyılın ortalarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde hem kapitalizmin "anarşik yapısı" hem de emek sürecinin teknik örgütlenmesi, fabrikada despotik bir denetime yol açmaktadır. Despotik üretim,⁵ tarihsel gelişim içinde, farklı coğrafyalarda ortaya çıkan örnekler üzerinden incelendiğinde beş çeşit üretim rejimi tipolojisi ile karşılaşırlar (15); patriarkal despotizm, paternalist despotizm, piyasa despotizmi, hegemonik üretim rejimi, hegemonik despotizm.

Teknik/Teknolojik Denetim

İnsanlık tarihine baktığımızda, her teknik yeniliğin, üretim sürecinde yarattığı etki bakımından, uygulandığı alanda mevcut ilişkilerin dönüşümünü de sağladığını görmek mümkündür. Üretim süreci içinde bu dönüşümler, üretim ortamındaki üretim araçlarını olduğu kadar emek gücünü ve toplumsal ilişkileri de etkiler. Bu etki iki temel bileşene işaret etmektedir; bir yanda üretimin canlı ögesi olan emek gücü yeniden düzenlenirken; diğer yanda üretimin cansız öğelerini oluşturan

emek araçları ve hammaddelerin örgütlenme biçimi yeniden düzenlenmektedir. Başka bir ifadeyle teknik değişiklikler⁶yoluyla üretim yapısı değiştirildiğinde; sadece üretim değil, emek süreci içinde oluşan diğer ilişkilerin de değiştiği görülmektedir. İşyerinde yaşanan söz konusu değişimin emek gücü yönünün belirlenmesinde denetim teknikleri ve araçlarının biçimsel örgütlenişi de önemli bir yer tutmaktadır.

Teknik denetim, makine tasarımlarının ve işin akış planlarının, fiziksel güce bağlı etkinlikleri en üst düzeye çıkarırken, emek gücünün çalışma eylemi sırasında ortaya çıkan sorunları en aza indirecek şekilde örgütlenmesi olarak tanımlanır. Böylece, teknolojinin evrimine eklenen kapitalist üretimin sınıfsal doğasını içselleştirerek ona sosyal bir boyut kazandırmaktadır (7). Üretim araçları sadece fabrika ve makinelerden ibaret değildir. İşçileri emekten ayrı bir güç olarak tahakküm altında tutan, makine ve tesislerde kullanılan teknoloji ve bilimin bu uğurda yaptığı çeşitli teknolojik yeniliklerdir.

Tarihin başlangıcından itibaren sınıflı toplumlarda teknoloji bir iktidar aracı işlevi görmüş, insanların çevrelerini yönlendirme, denetleme ve kendilerini çevrelerine kabul ettirme becerisi sürekli arttırılmıştır. Teknolojik değişikliklere, teknolojinin niçin ve nasıl kullanılacağına karar verebilme özgürlüğü, teknolojik değişimin sonuçlarını da belirlemektedir. Bu kararlar verilirken teknolojik gereklilikler önemli değildir, ancak stratejik seçimler çok önemlidir.

Taylorizm, emek araçlarının geliştirilmesi ya da teknolojiden çok, emeğin örgütlenme biçimleri ve denetlenmesi ile ilgilenmiştir.⁷ Taylor için belirli bir teknoloji düzeyinde emeğin denetiminin nasıl sağlanacağı çok önemlidir. Onun için emek sürecinin denetimi, bilimsel yönetimin en temel özelliklerinin başında gelmektedir. Böylece Taylor işi, zamanın bir işlevine indirgemekte, zamanı ise çalışan işçilerin hareketlerinin hızıyla ölçmektedir. Bir başka deyişle, Taylor için işçilerin çalışması, gözlenebilen bir üretim aracı olarak bilimin nesnesidir ve bir nesne olduğu için de kendi iradesinden bağımsız olarak hareketleri planlanabilir olmalıdır. Taylorizmin katı bir iş disiplinine bağlı olarak işçilerin denetlenmesinde teknik denetim önemli bir yer tutmuştur.

Taylor, işçilere işin yapılacağı genel koşulları yönetimin kabul ettirmesini somut bir zorunluluk olarak görmüştür. Taylor'a göre işle ilgili herhangi bir karar işçilere bırakıldığı sürece, yönetim kendi kendini sınırlamış ve engellemiş olacaktır.⁸ Bu nedenle Taylorist sistem yönetimin, en basitinden en karmaşığına kadar her çalışma eyleminin yapılma biçimini denetlemeyi başarmasının bir aracıdır (2). Braverman, işçilerin eleştiri, anlayış, algılama yetileri ne kadar azalırsa ya da yok olursa olsun daima sermaye için belirli bir derecede tehdit olarak kalacağını savunur. İşçiler üzerindeki baskının sürekli olması için, kapitalist üretim modeli sürekli yenilenmelidir. Bu nedenlerle, işçileri kapitalizm koşullarında çalışma biçimine alıştırmaya ve hızla değişen teknolojinin yoğunlaştırdığı doğal direnme biçimlerini aşma zorunluluğu, uzlaşmaz sosyal ilişkiler ve kuşakların birbirinin yerini alması "emeğin bilimsel örgütlenmesi" ile sona ermez, fakat zamanla kapitalist toplumun geleceği haline dönüşür (2).

Hiyerarşik/Bürokratik Denetim

Patronla işçi arasındaki tarihsel ilişkinin gelişmesinde hiyerarşik denetim önemli bir yer tutar. Hiyerarşik denetimde kurallar yukarıda kabul edilir ve alt düzeylere aktarılır. Ustabaşı talimatlar ve emirler aracılığıyla yapılacak işleri yönetir. İtaat önceden kabul edilmiştir çünkü ustabaşı, işçiler üzerinde, özellikle cezalandırma ve işten kovma anlamında, kapitalistin kendisine verdiği yetkiye dayanarak gücünü uygulamaktadır. Yirminci yüzyılda işyerindeki mücadele şiddetini arttırırken, kapitalist ile işçiler arasındaki mücadeleler, teknelci kapitalizme geçişle birlikte, 19. yüzyıldakinden farklı özellikler göstermeye başlamıştır. Tekelleşme özel sanayiler yaratmış, rekabetin niteliği büyük ölçüde değişmiştir. Bu durum, teknelci kapitalistlerin hem birbirleriyle hem de büyüyen işçi sınıfıyla arasında yeni ilişkiler ortaya çıkarmıştır.

İşyerinde bürokratik gözetim süreci, kapitalist bir sınıfın denetimiyle olduğu kadar, üretimi rasyonalize etme şeklindeki sosyal bakımdan ayrı itici güç ile de ilişkilidir. Eğer bürokratik sosyal örgüt kendisinin, öteki disiplin araçlarından teknik olarak daha üstün olduğunu kanıtlayarsa, rekabetin arttığı durumlarda benimsenmesi muhtemeldir. Ona göre örgütsel zorunluluklar işbaşındadır ve mantı-

ken ekonomik hayatı biçimlendirmenin en etkili yolu olarak yönetimin denetiminin “görünür elini” göstermektedir (9). Bürokratikleşme süreci, toplumsal farklılaşmanın ve giderek toplumun üretme kapasitesinin en yüksek noktasını oluşturan bireyciliğin gelişimi açısından önemlidir. Bu süreçte, toplumsal bir varlık olan birey, toplumsal olandan ayrılarak, toplumu oluşturan farklı birimlere karşı kendini tanımlama zorunluluğu olan bireylere dönüşür ki bu durum, bireyciliğin ortaya çıkmasında temel etkenlerden birisi olmuştur.

Üretim süreci tasarım, nitelikli işgücünün yaptığı işler ve niteliksiz işgücünün yaptığı rutin ve tekrarlanan işler olarak üç hiyerarşik kategoriye ayrılmıştır. İşin uygulamasında gerekli olan vasıf düzeyi asgariye indirilmiştir. Özel teknik beceri sadece az sayıda nitelikli işgücünde aranmaktadır. İşgücünün emek sürecinde hiyerarşik kategorilere ayrılması çalışan sınıfların toplumsal konumlarında belirleyici bir rol oynamıştır. Böylece emek sürecinin teknik ve toplumsal örgütlenmesinde köklü dönüşümler ortaya çıkmıştır (19).

İşçileri askeri disiplin altına almaya kadar vardırılan hiyerarşik/bürokratik denetim uygulamalarının kökeninde, işçilerin üretim sürecine yeterince egemen olamamaları vardır. Üretim sürecinin bilgisine sahip olamamış, onu denetleyemeyen, bütünü kavramayan işçiler, üretim alanından başlayarak, toplumun her alanında yönetilmekten, oluşturulan hiyerarşik zincirin sıradan bir halkası, bürokratik yapının bir parçası haline gelmekten kurtulamamışlardır. “En üstten gelen bir komut ya da denetim tüm kuruluştadır geçerlidir. En üstteki yöneticinin söylediği doğru, inanılır ya da gerçekçiye, emir komuta zincirinin her halkasında da aynı derecede doğrudur” (20).

İdeolojik/Hegemonik Denetim

Artı değeri artırmak ve sermaye birikimi istikrarını sürekli kılabilmek için denetim sermaye için zorunludur. Fakat emek sürecinin denetimi, sadece baskı üzerinden gerçekleşmez, sömürülen işçinin onayının da bir şekilde alınması gerekir. Kapitalist emek sürecinde denetim, basit bir karşıtlık ya da gelişkinin ötesinde baskı ile birlikte rızayı da içeren, karmaşık ve çelişkili bir süreçtir. Bu aşamada

devreye ideolojik/hegemonik denetim girer. Kapitalist, emek gücü potansiyelini kendi denetimi altındaki emeğe dönüştürebilmek için, emek sürecinin denetiminin devamına uygun bir şekilde işçilerin itaatini sağlamak, onların onayını almak zorundadır. Bu da işçiler açısından gönüllü olarak denetimin kabulünü gerektirir. Bu anlamıyla emek süreci, işçilerin denetimi ve itaati ya da onayı arasında hassas bir denge üzerinde yükselir.

İşin sadece nesnel süreçlerine bakılarak denetimin doğasını anlamak mümkün değildir. Bu nedenle emek sürecinin ekonomik olduğu kadar siyasal ve ideolojik yönlerinin de incelenmesi gerekir. Kapitalist üretim biçimini sadece maddi malların üretimi açısından değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkilerle ilgili düşüncelerin (ideolojinin) üretimi açısından da değerlendirilmesi önemlidir. Artı değer üretiminin anlaşılabilir hale getirilmesi gerekli, ancak onun güvenceye alınması için yeterli değildir. Bu nedenle emek süreci, baskı ile çıkar amacıyla işbirliğine neden olan rızanın farklı bileşimleri açısından yorumlanmalıdır. Fabrika rejimleri ile baskı ve rızayı var eden koşullar, içinde buldukları sosyal-ekonomik, kültürel ve siyasal yapı çerçevesinde tanımlanabilir. Bu da, genelde emek sürecini, özelden ise işyerini aşan daha genel bir çerçeveyi içerir.

Ford, üretim sürecini denetlemenin tek başına işgücünü denetlemek anlamına gelmediğini fark etmiştir. İşçilerin yeni emek sürecine ilk tepkileri; emek devir oranının aşırı derecede artması, işe devamsızlık ve işçilerin yeterince çalışmaması olmuştur. İşçilerin bu tepkilerine karşı Ford yeni denetim teknikleri geliştirmiş ve bu yönüyle Taylorizmden farklılaşmıştır. Taylor denetimi sadece işyeri içinde, işin ve işçinin denetimi (teknik ve hiyerarşik denetim) ile sınırlı tutarken, işçilerin fabrikadan çıktıktan sonra zamanlarını nasıl geçirdiklerini önemsememiştir. Oysa Ford, yarattığı çalışma disiplinine ve etkinliğe uygun bir işçi sınıfı kültürü oluşturmak için işçilerin fabrika dışındaki gündelik yaşamlarıyla da (ideolojik/hegemonik denetim) yakından ilgilenmiştir.

Fordizm, Taylorizmin temel örgütlenme felsefesini daha da derinleştirmiş ve onun daha çok

Emek sürecinin denetimi, sadece baskı üzerinden gerçekleşmez, sömürülen işçinin onayının da bir şekilde alınması gerekir.

işliklerle sınırlı olan düşünsel arka planını tüm sistem boyutlarında yaygınlaştırarak, Taylorizme ideolojik ve sosyal bir boyut kazandırmıştır. Taylorizm, işlik düzeyinde insandan kaynaklanan israf unsurlarını yok ederken; Fordizm bunun ötesinde, makineden ve makinenin dizilişinden kaynaklanan israf boyutunu en aza indirmeyi hedeflemiş ve bunu başka sosyal ve ideolojik uygulamalarla beslemiştir.

Burawoy'a göre erken kapitalizmin baskının rızaya üstün geldiği despotik rejimleri yerini, rızanın hüküm sürdüğü, ama hiçbir şekilde baskının dışlanmadığı, hegemonik fabrika rejimlerine bırakmaya başlamıştır (6). Hegemonik fabrika rejimlerinde yönetim, emek süreci üstündeki egemenliği iki şekilde kurmaktadır. Teknik ve bürokratik denetim mekanizmalarıyla baskı ortaya çıkarken; ideolojik denetim uygulamalarıyla rızanın yaratılması yani işçilerin onayının alınması söz konusudur.

Sadakatsiz olarak değerlendirilme veya düşünceleri nedeniyle reddedileceği korkusu, işçilerin örgüt içindeki kurallara uymalarını sağlamıştır. Örgütlerin çalışmasında görülmeyen ve doğrudan olmayan denetim süreçleri bu nedenle çok önemlidir. Doğrudan bürokratik disiplin yerine, örgütün istediği davranış kurallarının çok daha ekonomik olduğu savunulmaktadır. Böylece zorlama olmadan gönüllü itaati gerçekleştirmek mümkündür. Normalleştirme ve gözetimin gücünü arttıran şey, içerdiği belirsizliklerdir (21). İdeolojik/hegemonik denetim, çok sayıda yazar tarafından bunu kolaylaştıran en etkili denetim biçimi olarak değerlendirilmektedir (5, 6, 7, 8).

Emek sürecinde ideolojik denetim sağlanırken bir yandan emek sürecinin teknik ve sosyal örgütlenmesini değiştirerek denetim uygulamaları emek sürecine içselleştirilirken, diğer yandan sınıf ayrımı yok sayılmaktadır. Sınıf yerine birey öne çıkarılmakta, bu şekilde işçinin işyeri ile bütünleşmesini sağlamak hedeflenmektedir. İdeolojik denetim, işçiler arasında çeşitli düzeylerde (aktif, pasif, bütünsel ya da kısmi) itaat yaratmaya yardımcı olan ideolojik ilişkilerin karmaşık ve özgül bir karışımıdır. İdeolojik denetim esas olarak düşünceler, idealler, değerler, davranışlar üzerinde odaklanmaktadır.

Sonuç

Kapitalizm, bir taraftan geliştirdiği çalışma yöntemleriyle işçinin beceri ve yeteneklerini sürekli olarak geliştirmeye çalışırken, diğer taraftan emek sürecinin bütün öğelerini denetimi altına alıp, kendi inisiyatifi dışına çıkılmasının önüne geçmeye çalışır.

Kapitalizmin ilk ortaya çıktığı yıllardan bu yana, birkaç istisna dışında, yakından ve doğrudan denetim mekanizmaları ile yukarıdan aşağı, hiyerarşik otorite uygulamasına dayalı yönetim yapıları uygulanmıştır. Ne var ki kapitalizmin gelişmesi sürecinde bu yaklaşımlar, verimlilik ve yönetsel denetim sonucu işçi ve emekçilerin yabancılaşma sürecini daha da hızlandırmış, önce yönetime, sonra sisteme karşı bireysel ve ortak direnmelerin, örgütlenmelerin ortaya çıkmasına da önayak olmuştur.

Kapitalist üretim tarzı, üretim araçları ve emek gücünü satan işçilerden oluşan üretici güçlerin örgütlendiği üretim örgütlenmelerinin dinamik yapısını ifade eder. Üretimin örgütlenmesi teknik süreçler kadar, üretimin denetlenmesi ve yönetilmesi süreçlerini de içermektedir. Denetlenme ve yönetim sürecinin yanı sıra yer alan değerlendirme süreci, artı değer üretimi ve artığa el koyma sürecinin sürekliliğini sağlar. Bu noktada emek sürecinin, üretim örgütlenmesinin değişimini gözlemede izlenmesi gereken yolun belirginleştiği görülür. Kapitalizmin nesnel gelişimi yanı sıra, dönemsel dinamikler de emek süreci ve üretim örgütlenmeleri üzerinde önemli değişimler yaratmıştır.

Emek süreci tartışmalarının büyük oranda denetim ekseninde yürüdüğü bilinmektedir. Ancak burada unutulmaması gereken nokta üretim sürecinin bütünlüğüdür. Bu nedenle emek sürecinde yaşanan dönüşümü tek başına denetime indirgemek önemli sakıncalar içermektedir. Emek süreci kadar değerlendirme süreci de kapitalist üretim sürecinin ortağıdır ve ancak bu bütünlük sayesinde tarihsel süreç içinde yaşanan değişimler ancak değişimin diğer yönleri de dikkate alınırsa açıklığa kavuşabilir.

Emek süreci yaklaşımlarını, kapitalist üretim sürecinin açıklanmasında her boyutu kapsayan bir ana kuram olarak değil, işi ve teknolojiyi, değişimi açıklamakta kullanılacak bir çözümleme aracı ola-

rak kabul etmek gerekir. Burada kuramsal çerçeve açısından iki temel argüman vardır. Birincisi, emek sürecinin kapitalist üretim ilişkilerinin merkezinde, artı değer üretimiyle birlikteliğiyle yer aldığıdır. Yani emek süreci hem ekonomik-sosyal hem de siyasal bir süreçtir. İkinci nokta, üretim ve emek sürecinin temel dinamikleri uygulanan denetimden çok sömürü eksenli olmasıdır.

Kapitalist üretim ilişkilerinde ve buna bağlı olarak emeğin denetimde meydana gelen tüm değişikliklerin temel itici gücü, artı değer sömürüsünün nispi ve mutlak anlamda genişletilmesi ve derinleştirilmesinin yanı sıra, emek üzerindeki egemenlik ve denetim ilişkilerinin güçlendirilmesi olmuştur. Bu nedenle emek sürecinin denetimde yaşanan değişiklikler, artı değer miktarının artırılması ve sermaye birikiminin istikrarı adına, üretim ve emek süreçleri ile toplumsal ilişkiler üzerindeki baskı, tahakküm ve denetim uygulamalarının yoğunlaşmasından bağımsız değildir.

Tek başına denetim, kapitalizmle birlikte ciddi bir değişim yaşayan emek sürecinin yeni toplumsal niteliğine özgü özel bir işlev değildir. Kapitalizm öncesi dönemlerde de denetim uygulamalarına rastlamak mümkündür. Kapitalizmde denetim, işçilerin üzerinden elde edilebilecek en fazla artı değer yaratılması ve güvenceye alınmasını amaçlamıştır. Denetimin kaynağı ile kullanımı, aynı derecede değerlendirilemez. Önemli olan tek başına denetimin varlığı değil, onun hangi amaçlar doğrultusunda nasıl kullanıldığıdır. Bu nedenle, sermayenin yönetiminden kaynaklanan denetim ile emek süreci üzerindeki ve işin yürümesinden kaynaklanan denetimi mutlaka birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü yapılan işin denetimi ile işçilerin denetimi, aralarında içsel bir bağıntı olmakla birlikte, farklı amaçlarla gerçekleştirilmektedir.

Sermaye, emek sürecinde işçilerin işi yapış yöntemlerini, hızını, becerileri ve bilgilerini kullanma biçimleri üzerinde -iş örgütlenmesi alanında- tam bir denetim elde ederek yaratılan değer miktarını arttırmaya, başka bir deyişle işin yoğunluğunu arttırarak emeğin verimlilik oranını yükseltmeye çaba göstermektedir. Ayrıca, işin yapılış biçimini çeşitli kurallara bağlayarak, yaratılmaya çalışılan maksimum mal ya da hizmet üretim miktarının sürekliliğini de aynı şekilde garanti altına almaya çalışır.

Üretim teknolojilerinin kapitalistçe kullanımında, yeni teknolojik gelişmelerin de etkisiyle insanların makineleri kullanması yerine makinelelerin insanları kullanması süreci yüz yıl öncesine göre bugün çok daha yaygın hale gelmiştir. Bu gelişme benzer şekilde, işçilerin makineleri denetlemesi yerine, teknolojik olarak gelişmiş makinelelerin işçileri denetlemesini sağlamıştır. Üstelik denetim sadece bu boyutuyla sınırlı kalmamış, insan kaynakları yönetimi, toplam kalite yönetimi, kalite çemberleri, ekip çalışması, öneri sistemleri vb. uygulamalarla kol emeğinin yanı sıra kafa emeğini de denetler hale gelmiştir.

Kapitalist üretim süreci örgütlenirken insan faktörü ikincil unsurdur. Bu nedenle tek tek işyerlerinin “işçi sağlığı ve iş güvenliği” koşullarını sağlayıp, sağlayamayacağından önce bir bütün olarak kapitalist üretim tarzının işçinin güvenliğine ve sağlığına uygun olup olmadığına bakmak gerekir. Bu durumda işçiler açısından “işçi sağlığı ve iş güvenliği” adı altındaki en iyi mevzuat ve düzenlemelerin bile yetersiz olduğunu söylemek mümkündür.

Kapitalist üretimin rekabetçi ve anarşik doğası, özellikle Türkiye gibi ülkelerde kapitalistlerin o yetersiz kuralları bile hayata geçirmesinin önünde engel haline gelmiştir. Rekabet, kapitalisti üretimi ve verimliliği arttırmaya, maliyetleri ise düşürmeye zorladığı için işçi denetimi denilince akla öncelikli olarak işçi sağlığı ve iş güvenliği gelmez. İşçilerin denetimi ile çalışma sürelerinin “etkin” ya da “verimli” kullanılması, iş yoğunluğunun sağlanması ön plana çıkarken, işçinin güvenliğini sağlamak için gerekli olan harcamalar kısılmaya ve işçiler ne pahasına olursa olsun daha hızlı çalışmaya zorlanır. Sonuçta kolu kopan, ayağı ezilen, kayışların arasında kemikleri kırılan, meslek hastalığı bile sayılmayan hastalıkların pençesinde can çekişen işçilerden geriye çoğu zaman acılı aileleri kalmakta, kapitalizm, işçi kuşaklarını sürekli işleyen çarkları arasında öğütmeye devam etmektedir.

Kaynaklar

1. ARGİN, Şükrü (1992), “Kapitalist Toplumda İşin ve İşgücünün Kaderi”, Birikim, Sayı 41, ss: 16-29.
2. BRAVERMAN, Harry (1974), Labor and Monopoly Capital - The Degradation of Work in the Twentieth Century, Monthly Review Books, New York.
3. BRIGHTON LABOUR PROCESS GROUP (1977) “The Capitalist Labour Process”, Capital and Class,

- no:1, pp: 3-26.
4. FRIEDMAN Andy (1977), "Responsible Autonomy Versus Direct Control Over the Labour Process", *Capital and Class*, no:1, pp: 43-57.
 5. BURAWOY, Michael (1979), *Manufacturing Consent: Changes in the Labour Process under Monopoly Capitalism*, University of Chicago Press, Chicago.
 6. BURAWOY, Michael (1985) *The Politics of Production*, Verso, London.
 7. EDWARDS, Richard (1979) *Contested Terrain: The Transformation of the Workplace in the Twentieth Century*, Heinemann, London.
 8. THOMPSON, Paul (1989), *The Nature of Work: An Introduction to Debates on The Labour Process*, MacMillan, London.
 9. LYON, David (1997), *Elektronik Göz, Gözetim Toplumunun Yükselişi*, çev: Dilek Hattatoğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
 10. BRYER, A. Rob. (2002), "Accounting and Control of The Labour Process", users.wbs.ac.uk/af/research/working_paper_13_2002.pdf, (27 Haziran 2005).
 11. FRIEDMAN Andy (1986), "Developing Managerial Strategies Approach to the Labour Process", *Capital and Class*, no: 30, pp: 97-124.
 12. BURAWOY, Michael (1978), "Toward a Marxist Theory of the Labour Process: Braverman and Beyond", *Politics and Society*, 8 (3-4), pp: 247-312.
 13. FOUCAULT, Michael (2000), *Hapishanenin Doğuşu*, 2. Baskı, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, Ankara.
 14. MARX, Karl (1997), *Kapital*, Cilt 1, çev: Alaaddin Bilgi, Sol Yayınları, 4. Basım, Ankara.
 15. ÖZÜĞÜRLÜ, Metin (2005), *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, Halkevleri Yayınları, İstanbul.
 16. LEVIDOW, Les (2007), "Sınıf Mücadelesi Olarak Teknolojik Değişim" çev: Emel Kahraman, *Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş*, SAAD-FİLHO, Alfredo (haz.), Yordam Kitap, İstanbul.
 17. NECEF Şule (2002), "Emeğin Özgürleşmesi Üzerine", *Mürekkep*, Sayı:18, ss: 95-114.
 18. TAYLOR, Frederic Winslow (1997), *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, Çev. H. Bahadır Akın, Çizgi Basımevi, Konya.
 19. ARIN, Tülay (1985) "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I)", 11. Tez, Sayı: 1, ss: 104-138.
 20. SENNETT, Richard (2005a), *Otorite*, çev: Kamil Durand, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
 21. KNIGHTS, David and WILLMOTT, Hugh (eds.) (1988) *New Technology and the Labour Process*, Macmillan, London.

Dipnotlar

- 1.Emek sürecinin "gerçek denetimi" ile "iş denetimi" arasında bir ayırım yapılması gerekir. Çünkü 19. yüzyılın aksine, günümüzde birincisi zorunlu olarak ikincisine yol açmamaktadır. Başka bir ifade ile işçilerin belli

- becerilere sahip olması ve belli bir iş denetimi uygulamasını ellerinde tutması, artık sermayenin emek süreci üzerindeki denetimini tehdit etmemekte tam tersine desteklemektedir denilebilir (1).
2. Erken dönem sanayi işverenlerinin karşılaştığı en önemli sorun, eski Mısır'daki piramitlerin inşasında yapıldığı gibi, fiziksel zor kullanmadan, çok sayıda insanın işyerinde nasıl denetleneceği olmuştur (8).
 3. Fabrikalar sayesinde, üretim sürecinde zaman ve mekân açısından tam bir denetim ve gözetim söz konusudur. Bütün işçilerin fabrikalarda bir çatı altında toplanması ve çalışma sürelerinin belirlenmesi ile hem mekânsal hem de zamana dayalı denetimin önü açılmıştır.
 4. Cezalandırma yöntemleri ile ilgili olarak Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinde şu söyledikleri dikkat çekicidir: "Burjuvazinin proletaryayı bağladığı tutsaklık, hiçbir yerde fabrika sisteminden daha açıkça günışığına çıkmamıştır. Burada bütün özgürlükler hem yasada hem de gerçekte sona erer. İşçilerin saat beş buçukta fabrikada olmaları gerekir. Birkaç dakika geç kalsalar cezalandırılırlar: 10 dakika gecikirse, kahvaltudan olurlar. Komuta ile yemek, içmek ve uyumak zorundadırlar. ... Despot çan sesiyle yatağından kaldırılır, kahvaltıdan, yemekten çağrılır. Ve fabrikada başından neler geçer" (14).
 5. En özlü biçimiyle despotik üretim rejimi, baskının/zorun rızaya önceliğiyle; hegemonik rejim ise rızanın baskıya önceliği ile tanımlanabilir (15).
 6. Teknik değişim tek yönlü, kendiliğinden gelişen bir olgu değildir. Teknike yaşanan yenilikler bağrında doğduğu tarihsel ilişkilerden bağımsız olamaz ve sonuç olarak evrensel değildir. Teknolojik yenilikler, bir yandan karmaşık bir toplumsal üründür bir yandan da ekonomik çatışmaların, toplumsal mücadelelerin hem nesnesi hem de sonucudur. Çünkü onlar tarafından belirlenmişlerdir. "Teknolojik değişim doğası gereği toplumsaldır; geniş bir çerçeveden bakıldığında sınıf mücadelesinin bir ürünüdür" (16).
 7. Braverman'a göre Taylorizmin özü, işçileri vasıfsız hale getirerek, onların üretim sürecindeki denetimlerini ortadan kaldırmak ve sermayenin gerçek denetimini üretim sürecinde hâkim kılmaktır. İşletmeciler bunu anlamışlardır: Genel talimatlar ve genel disiplin kuralları ile denetlenmeye çalışılan işçiler, asla yeterli düzeyde denetlenemezler, çünkü onlar üretim süreci üzerinde gerçek denetime sahiptirler (17).
 8. Taylor'un kendisinin de ifade ettiği gibi amaç, "tüm çalışanların tek tek maksimum refahını sağlamaya bağlı olarak işverenin maksimum refahını sağlamaktır" (18). Bu amaca ulaşmak için bilimsel yönetimin kullanılması gereken araç, emek süreci üzerindeki denetimin işçilerden alınarak yönetime verilmesidir. Bu anlamda, emek sürecinde denetimin artırılması aynı zamanda bilimsel yönetimin de temelini oluşturur. Asıl amaç ise kârı en üst düzeye çıkarmaktır (1).●